

պէջք Թոգարման Եզեկ. ԻԷ. 14. 1Ը. 6. — Անուն հիւսիսային աշխարհի, ուստից ըստ Եզեկիէլի ձիեր եւ զորիներ ի Տիւրոս կը տարուէին ծախուելու համար: Եթանասունք կը դնեն Թոգարմա, Թոգարմա, Թոգարմա, երբայական օրինակ մը Թոգարման: Բուն Հայաստան է:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ

ԲԱՆԱՍԻՐԻ ՄԸ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆՑ

1. Բաց յԵրեմիայ « Ս. Գրոց ուրիշ մէկ տեղը Միմնի անունը չյիշատակուելէն » չենք կրնար հետեւցնել՝ թէ Միմնի նոյն չէ Հայաստանի հետ, քանի որ պէտք չկար « ուրիշ տեղ » Հայաստանի յիշատակութեան: — Նոյայ տապանն իջած է Կորդուաց լեռանց վրայ, — եթէ երբեք ստոյգ է « տապան » ին աւանդութիւնը, — եւ ո՛չ « Այրարատ » լեռան վրայ, Այսպէս կ'ընդունին եւ Սիւնկեղղոս, Եւսերիոս եւ այլք, որոնց աղբիւրն է Բերոսոս քաղաքացին, զորմէ տես վարը: Ծննդոց գրքին գլ. Ը. 4 համարին Արարաց՝ մեր Այրարատը չէ, այլ Կորդուաց լեռինքն են, որ կոչուած են թէ՛ Արարաց եւ թէ՛ Մասիս անուններով. իսկ Երեմիայի գլ. Մ. 27 համարին Արարաց՝ ճիշտ մեզի ծանօթ Այրարատն է, ըստորովին տարբեր միւսէն: Անուանց նմանութիւն՝ տեղի տուած է սխալ մեկնութեանց: Ծնն. Ը. 4 Արարաց Հնգամատենի ամենահին մեկնութիւնը — Ոսկեղոսի Թարգումն — կը դնէ՝ տուրէ կարդու = « լեռինք Կորդուաց »: ճիշտ այսպէս ունին նաեւ ասորին՝ տուրայ կարդու = « լեռինք Կորդուաց », եւ արաբն՝ գիքալի կարդու = « լեռինք Կորդուաց »: Պշխոյի Թարգմանութեան գրեթէ ժամանակակից Եովնաթան ըստունին գրած է նոյն տեղ՝ Արմինիա = « Հայաստան »: Բայց այս ըստունին՝ Երեմիայի Մ. 27 հատուածին առջեւ աւելի մանրամասնութեան մտնելով, բնագրին Արարաց անուան տեղ գրած է՝ կարդու = « Կորդուք »: այսպէս եւ արաբն կարդու = « Կորդուք »: Իսկ նոյն Եովնաթան Միմնի անուան տեղ գրած է այս անգամ՝ ասորւոյն նման՝ Խուրմինե = « Հայաստան »: Արդ՝ ամբողջը միասին առնելով, Եովնաթանի Թարգումն Երեմ. Մ. 27 գրած է՝ Կարդու արցա կարդու մաշիս Խուրմինե ու Հադեք = « Թագաւորութիւնս երկրին Կորդուաց, բանակս Հայաստանի եւ Աղիարենի* »: Վուրդատան՝ Եովնաթանէն աւելի

* Հադեք = « Աղիարեն » ըլլալը՝ տե՛ս ի Neubauer, Géographie du Talmud, էջ 374 եւ 423:

ուշ թարգմանութիւն մը՝ բնական էր թէ նոյն կերպով պիտի վարուէր . եւ արդեամբք Մեն. Ը. 4 դրած է՝ « super montes Armeniae », իսկ Երեմիայի հատուածին մէջ՝ « Ararat, Menni, et Ascenez », եբրայեցւոյն նման : Ուրիմն ուստի՞ է այս սխալումն , եթէ ներելի է սխալումն անուանել : — Յայտնի է թէ Կորդուաց գաւառն՝ Հայաստանի Կորճէից նահանգին մէկ մասը կը կազմէր երբեմն . հետեւաբար Կորդուի ըսելով՝ Հայաստանի մէկ գաւառը կ'իմանային . իսկ Հայաստան ըսելով՝ բնականաբար թէ՛ Կորդուաց գաւառն եւ թէ միւս գաւառներն ու նահանգները կը հասկնային . ուստի սխալ չէ Կորդուի անուան տեղ՝ Յովնաթանի եւ Վուլգատայի՝ Հայաստան զննելին , զի փոխանակ բուն տեղն որոշելու՝ ընդհանուր երկրին անունը տուած են , ըստ սովորութեան . օրինակի համար . նոյն չէ՞ ըսելը՝ թէ « Միսիթար արքան Իսալիւս բնակեցաւ » , փոխանակ ըսելու՝ « Միսիթար արքան Վենետիկ բնակեցաւ » , կամ՝ աւելի մանրամասնութեան մանելով՝ « Միսիթար արքան Ս. Ղազարու կղզին բնակեցաւ » : Թէ տապանը Կորդուաց լեռանց վրայ նստած է , եւ թէ՛ Կորդուի ըսելով Հայաստանի մէկ մասը կ'իմանային . որով եւ մատենագրաց ու մեկնչաց ոմանց Արմենիս անունը՝ Կորդուաց երկրին իբր հոմանիշ գործածուած է , վկայ է Բերոսոս . Τοῦ δὲ Πλούσιου τούτου κατακλιθέντος ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ ἔτι μέρος τι ἐν τοῖς Κορδυσταίων ὄρεσι τῆς Ἀρμενίας διαμένειν . . . (Fragin. hist. graec. հրատ. Միւլլերի, հտ. Բ. էջ 502, հտծ. 77) : — Սարաբոնի եւ Պաղոմէոսի՝ τὸ Μάδιον ὄρος ուրիշ բան չէ բայց Կորդուաց լեռին , Ուրիմն երկու Արարատ-Մասիս պէտք ենք ընդունիլ Հայաստանի մէջ . մին՝ Մնեդոց գրքին Արարատը = Կորդուք , եւ միւսն՝ Երեմիայի գրքին Արարատը = Այրարատ = Աղլը դաղ . « Rien, absolument rien ne prouve que pour l'écrivain élohiste, auteur de Genèse, VIII, 4, le nom géographique d'Ararat eut le même sens que pour les prophètes ». (F. Lenormant, Les Origines de l'Histoire, հտ. Բ. էջ 37) , Բայց աւելին կայ . Բրդեքն աւանդութեամբ կ'ըսեն , թէ Նոյի տապանը Կորդուաց լեռներէն Ջուդի (Djoudy) կոչուած գագաթին վրայ իջած է . (տե՛ս Բարուհակ պէյլի « Ճանապարհորդութիւն ի Բաբելոն » , եր. 139) . իսկ ջրհեղեղի առաւ պելը պարունակող բուեռածեւ արձանագրութիւններ ցոյց կուտան , թէ փրկարար նաւը նստած է Նիցիր լեռան վրայ , որ՝ աշխարհադրական բուեռագիր հատակոսորի մը համեմատ՝ կը համապատասխանէ Գուսի լեռան : Տարակոյս չկայ , թէ Գուսի ուրիշ բան չէ բայց եթէ Ջուդի :

Գալով Եսայիայ գրոց 41. 1է. 38 համաբերն մէջ յիշուած Արարտս անուան , վերի գիտողութիւններս կը կրկնեմ . յոյնը , լատինը , Բերոսոս եւ այլք փոխանակ մասնաւորելով՝ Արարտս ըսելու , ընդհանուր առմամբ Արմենիս = « Հայաստան » ըսած են : Այս հայրասպանութեան զէպքը յիշատակող միակ արձանագրութիւնն՝ որ կը պահուի այսօր Կ.

Պոլսոյ ՀնուԹիկանց Թանգարանին մէջ, շատ փնտառած եւ կէտէն վեր կոտրած է դժբաղդաբար : Ապաստանարանին տեղը՝ որոշուած չէ հոն , այլ միայն կ'ըսուի թէ՛ դռմու ցիթ լիքքիշու ինս քափփու ուրասսիպշու = « (Սենեքերիբայ) որդին՝ սերեալ իւր մարմնէն , զէնքովն սղաննեց զնա » : այսինքն՝ հակառակ Ս. Գրոց եւ այլ սլաւոնագրաց՝ հզակի խօսք կայ այստեղ , եւ ո'չ « երկուց որդուց » : (Հմմտ. այս մասին՝ P. V. Scheil, Une nouvelle inscription de Nabonide, սիւնակ Ա. տող 39-41) :

2. Աւելորդ է կրկնելն հոս՝ ինչ որ վերն ըսի . միայն պէտք եմ յաւելուլ՝ թէ Արարատայ, Միննուոյ, Ասքանազայ, Նաիրիի, եւ այլ բազմաթիւ — արձանագրութեան մը համեմատ՝ միայն Նաիրիի մէկ մասին մէջ 66 հաւտ — Թագաւորութեանց ծագումը, լեզուն , կրօնքը նոյն էին թէեւ, սակայն քաղաքականապէս՝ իրարմէ անկախ բայց դաշնակից իշխանութիւններ էին. ուստի կարելի չէ « համարել զանոնք մի մի դաւառներ Հայ երկրին » : — Ամովսայ Գ. 3 « Ռեման » լեռը՝ շատ սխալ բացատրած են մեկնիչք ոմանք . վասն զի երբայերէն բնագիրն ունի՝ Հարմոնա = « Հերմոն » , որ նոյն է ընդ՝ Ուրմոն = « Հերմոն » Երկր. Օրինաց Գ. 8, եւ Յեսուայ ԺԱ. 3, ուր յոյնը կը գտնէ՝ 'Αερμών եւ հայն « Ահերմոն » . երկուքն ալ սխալ . ճշտագոյնն է Սաղմոսաց ԽԱ. 7՝ « յիշեցի զքեզ յերկրէն Յորդանանու , ի Հերմոնէ ի լեռնէ փոքուէ » : Արդ յայտնի է՝ թէ Հերմոն լեռինք կը գտնուէին Պաղեստինու հիւսիսային արեւելակողմն, Անտիլիբանանի մէկ շղթային վրայ, ուր է նաեւ « երկիրն Յորդանանու » . այժմ կը կոչուին՝ Մեծ Հերմոն = gebel ech-Cheikh, իսկ Փոքր Հերմոն = gebel ed-Dehi : Առանց տարակոյսի՝ կը տեսնուի , թէ հոս Հայաստանի հետ երբեք առնչութիւն մը չկայ, մանաւանդ որ Ամովսայ գիրքը Պաղեստինու եւ Հրէաստանի վրայ գրուած է . ո'չ թէ Հայաստանի վրայ : — Եթէ Խորենացոյն հետեւելով՝ Արմենիա անուան Արամէն սերած համարինք , այն ատեն պէտք է որ՝ Ոսրոյնացւոց Արգար Թագաւորն ալ « Հայ » ընդունինք , ինչպէս կ'աւանդէ Խորենացին : Այս Արմենիա անուանը՝ ինչպէս ըսած եմ վերը՝ բուն յոգուածին մէջ , Դարեհի արչաւանքէն յառաջ երբեք ծանօթ չե՛ հղած թէ՛ դասական մատենագրաց եւ թէ արձանագրութեանց : Ամենահին մատենագիրն որ Արմենիա անուան ծանօթ է՝ Հեկատէոս Միլետացին է. Χαλτύβοις πρὸς νότον Ἀγμένιοι (Fragm, hist. graec. հրտ. Միւլլերի, հտ. Ա. էջ 13, հած. 195) , Հեկատէոս եւ Դարեհ մամանակակից են իրարու . բայց Հեկատէոսի բուն գիրքը զրոնուած չէ , այլ Բրիտտոսի Ն դարուն վերջերն ապրող մատենագիր մը՝ Ստեփանոս Բիւզանդացի՝ պահած է այս հատուածն : Այսպէս թէ այնպէս՝ Հեկատէոս այս անուան ծանօթացած է Դարեհի արչաւանքէն յետոյ միայն , նուաճեալ երկիրները նահանգներու բաժնուած մամանակ : Այս

պատմական ճշմարտութեան առջեւ՝ ո՛չ Migneի խօսքն արժէք ունի, եւ ոչ Trochonի կարծիքն — « Այրարատեան թագաւորութեան եւ Ասորանագեան գնդին » մէկ մասին՝ Միւնիխիէներու հետ ձուլումը տեղի ունեցաւ Դարեհի ժամանակ, եւ ընդհանուր երկիրը կոչուեցաւ Արմինա, ինչպէս ըսած եմ արդէն. արդ Ուրարտա = Արարատ երկրին շնորհաւ միւս մասն ալ՝ գրաւեալ երկրացի նահանգս վերածման ժամանակ՝ Մատրանայի եւ Ապերի հետ միացնելով առանձին նահանգ մը ձեւացուցին, որ Դարեհի մեծածաւալ իշխանութեան Ժրդդ նահանգը կը կազմէր՝ վճարելով իբր տուրք 200 տաղանդ. Ματινοῖσι δὲ καὶ Σάσπερσι καὶ Ἀλαροδίοισι* διηκόσια ἐπετέτακτο τάλαντα νομὸς ὄγδοος καὶ δέκατος οὗτος. (Հերոդոտոս. Գ. 94). Իսկ Հայաստան եւ իրեն զրացի երկիրներն մինչեւ Պոնտոս՝ կը կազմէր ԺԳրդ նահանգն, որ կը վճարէր 400 տաղանդ. Ἀπὸ πακτυϊκῆς δὲ καὶ Ἀρμενίων καὶ τῶν προσεχέον μέχρι τοῦ πόντου τοῦ Εὐδείνου τετρακῖδία τάλατα νομὸς τρίτος καὶ δέκατος οὗτος. (Անդ, Գ. 93): Աղեքսանդրի յաղթանակէն յետոյ՝ մեծ փոփոխութիւն մը չեղաւ Հայաստանի վրայ, այլ անոր վարչական կազմակերպութիւնը նոյն մնաց սա տարբերութեամբ որ փոխանակ Դարեհի՝ Աղեքսանդրի վերին իշխանութեան տակ մնացին Հայք, Աղեքսանդրէն վերջն է որ՝ Հայաստան իր անկախութիւնը ձեռք անցուց կրկին, եւ Այրարատ՝ անոր գլխաւոր մէկ նահանգը կազմեց, Ահա ա՛յս կերպով մինչեւ մեզի հասաւ Արարատ անուանը

3. « Մովսէս Հնգամատեանը գրող » չէ, նորանոր քննութիւնք կը ցուցնեն՝ թէ Հնգամատեանը գրուած է այլ եւ այլ անձերէ եւ իրարմէ տարբեր ժամանակներու մէջ, ինչ որ բացարձակ ճշմարտութիւն է արդէն Ս. Գրոց ուրիշ մատերուն համար. իսկ այս այլ եւ այլ գրութիւններն ամփոփելով միացնողն եղած է Նզրաս, Նրդ դարուն նախ քան զԲրիստոս: Արդ Մննդոց այն կտորն՝ ուր յիշուած է Արարատ անունը, Հրէից՝ իրապէս Ասորեստանեայց ազգեցութեան տակ դրանուած ժամանակ գրուած է, այն է՝ առ առաւելն Ժրդ դարուն նախ քան զԲրիստոս — Արարատ անուան ստուգաբանութեան մասին Շրէօգէրի եւ Վ. Հ. Ալիշանի կարծիքները գիտնական հիմն չունին, վասն չի երկուքն ալ լեզուաբանական օրինաց դէմ մեղանշած են: (Փակագծի մէջ ըսեմ նաեւ թէ մինչեւ հիմայ քննած եւ կարդացած բեւեռածեւ արձանագրութեանց եւ ո՛չ մէկուն մէջ հանդիպած եմ « Հուր-արտա = առ տուածային հուր կամ հրաբուղի » :) — Աւելորդ է Գեսնիւրուսի երբայկերէն-արամեերէն բառարանին քննադատութիւնն ընել հոս, քանի որ

*Այս Ալարոդեանց՝ Արարատեանց հետ նոյն ըլլալուն վրայ տե՛ս իմ « Տոսպական արձանագրութիւն Մանաղիկերտի » փոքրիկ աշխատութիւնը, էջ 1 բ:

անոր հեղինակն ալ մեզի պէս հասարակ մահկանացու մըն է , եւ հետեւաբար՝ սխալակա՛ն : Մարդս չի կրնար ամենագէտ ըլլալ երբեք կամ թէ լեզուի մը ամէն բառերը գիտնալ ու մեկնել անսխալ :

Կ. Ասիականց անուան համար կ'ըսէ Միծ. Քննադատս՝ թէ « ասորերէն ըլլալով , անօգուտ է ստուգաբանութիւնն փնտռել երբայեցերէնի մէջ » • բայց Hödigerի հետեւողութեամբ կը մեկնուի՝ « պարսկերէն Ասպ ձի , եւ սանսկրիտ նազա . . . քիթ » բառերով , որով սխալներու անդնդին մէջ կը գահավթի կրկին եւ կրկին , նախ՝ « ասորերէնը » իոյր ըլլալով « երբայեցերէնի » , ո՛ր եւ է սեմական բառ կրնայ մեկնուիլ հաւասարապէս թէ՛ մէկով եւ թէ միւսով . երկրորդ՝ « ասորերէն » բառ մը « պարսկերէնով » մեկնե՛լ . ասիկա Հիւսիսարեւելեան տեանին մօքէն ալ չէր անցնէր :

Ե. Քննական գիտութիւնը չի ճանչնար՝ « ընտանի եւ սրբազան հղած » վերացական բառերն . ասոնք՝ իրօք մեր սրտին հետ կապ ունին ու մեր սրտին կը խօսին , բայց քննական պատմութեան հետ՝ դժբաղդաբար՝ ոչ : Եղեկիելի ԼԸ. 6 « ասունն Թորդոմայ ի ծագացն հիւսիսոյ » կը նշանակէ՝ Պաղեստինու հիւսիսային կողմն , ուր էին արդեամբք կապպադոնկիա եւ կիլիկիա . իսկ Հայաստան կը գտնուէր հիւսիսային արեւելակողմն : Ո՞ր պատմիչն ըսած է՝ թէ Հայաստանէն « ձիեր եւ ջորիներ ի Տիւրոս կը տարուէին ծախուելու համար » • ի՞նչ հարկ կար դրեթէ միամտեայ երկար ճանապարհորդութիւն ընել՝ Հայաստանէն մինչեւ Տիւրոս , քանի որ իրենց քթին տակ կային՝ Պարսկաստան , Ասորեստան , Մարաստան , եւայլն , եւայլն եւ կրնային հոն տանիլ ծախել իրենց ձիերը : Տիւրոսի մէջ վաճառականութիւն ընող ժողովուրդ մը՝ առ առաւելն 2-3 օրուան ճանապարհաւ հեռի կրնայ ըլլալ , եւ այն՝ բեւեռագրաց Թուրքարիմու քաղաքին բնակիչը միայն :

Կ. Բ. Բասուլսեան

